

Ústavní změny ve prospěch posilování autonomie a její důsledky

Kosovský mýtus

Demonstrace v roce 1981

Třináct nových pozměňovacích návrhů, jejichž podstata spočívala v novém definování vztahu federace, republik a autonomních oblastí, schválil jugoslávský parlament měsíc po kosovských demonstracích, 26 prosince 1968.¹ Ústavní dodatek VII sice autonomie přímo zmiňoval, nicméně na republiky je nepovýšil. Kosovské demonstrace parlament v toto rozhodnutí nejspíš jen utvrdily.

Dodatek VII. nově stanovoval konstituční prvky jugoslávské federace a výslovně přitom zdůrazňoval, že „*SFRJ tvoří (kromě dalších pěti republik) ...socialistická republika Srbsko se Socialistickou autonomní oblastí Vojvodinou a Socialistickou autonomní oblastí Kosovo v jejím rámci*“. Obě oblasti se tak staly konstitučním prvkem jugoslávského federalismu a Autonomní oblast Kosovo a Metochie se jím i do jugoslávské ústavy dostává ve svém novém názvu *Socialistická autonomní oblast Kosovo*. Toto její postavení stvrzuje dodatek VIII. jenž v dvoukomorovém federálním parlamentu určuje, že sněmovna národů (Veće naroda) je sněmovnou poslanců, resp. delegátů z republik a autonomních oblastí! Mimořádně důležitý pro posílení autonomních pravomocí byl dodatek XVIII, podle něhož „pracující“ oblasti pomocí mocenských a samosprávných orgánů prakticky organizují veškerý život oblasti s tím, že ústavou stvrzená práva a povinnosti autonomních oblastí zajišťuje přímo federace! Srbský parlament a vláda tedy nemohly samovolně měnit zmocnění AO. V případě, že by oblastní parlament přijal zákon, který by nebyl v souladu s federálními zákony, opět do doby rozhodnutí jugoslávského Ústavního soudu platily zákony federální, nikoli republikové. Dodatek obsahoval také postulát o tom, že území oblasti nelze měnit bez souhlasu parlamentu autonomní oblasti (!) a ustavoval také Nejvyšší soud oblasti, jenž na území AO vykonává práva a povinnosti nejvyššího republikového soudu. Parlament oblasti se navíc s ústavními stížnostmi mohl obracet přímo na Ústavní soud Jugoslávie bez republikového mezistupně. Tímto ústavním dodatkem tedy získalo Kosovo (a také Vojvodina) značnou nezávislost na Srbsku. Dodatek XIX. pak ještě zrovnoprávnil jugoslávské menšiny, podle novelizace nově nazvané jako „národnosti“, s „konstitučními“ národy.

Toto „rozvolnění“ ve vztahu k mateřské republice ještě prohluboval dodatek XX., přijatý v dalším kole ústavních novelizací v červnu 1971. Podle něj

¹ Důležitá zasedání byla v Jugoslávii často směřována na data náboženských svátků, aby tak byla zdůrazněna distance státu i jeho představitelů od církevní tradice. Vánoce i velikonoce, o svatodušních svátcích ani nemluvě, ať již slavené podle gregoriánského nebo, v případě pravoslavných, podle juliánského kalendáře, byly pouze soukromou záležitostí věřících rodin, které ze zákona sice měly právo požádat o volno, obvykle tak ale, z utilitárních důvodů (aby neupozorňovaly na to, že nejsou „vypořádány s náboženskou otázkou“) nečinily. Vánoce v Jugoslávii podle sovětské tradice „nahrazovaly“ bouřlivé oslavy Nového roku.

již Jugoslávie nebyla pouze státem „dobrovolně sjednocených a rovnoprávných národů“ ale také jejich „socialistických republik, jakož i Socialistických autonomních oblastí Vojvodiny a Kosova, jež se nacházejí v rámci Socialistické republiky Srbsko“ (článek 2). Ve 4. článku XX doplňku se autonomní oblasti charakterizují jako „socialistická samosprávná demokratická společensko-politická společenství, v nichž pracující, národy a národnosti realizují suverénní práva, a když je to ve společném zájmu pracujících, národa a národností republiky jako celku určeno Ústavou Socialistické republiky Srbska – pak také republiky“. S republikou tedy autonomie musely spolupracovat pouze v určitých a ústavou přísně regulovaných případech! V orgánech federace bylo podle dodatku XXIX, odst. 2, nutno republikám i autonomním oblastem zabezpečit rovnoprávnou účast a odpovědnost. Posílení „federálního“ charakteru autonomií zaručoval i dodatek XXXVI, ustavující prezidium SFRJ, jež navenek zastupovalo SFRJ doma i v zahraničí, založené na základě „rovnoprávného zastoupení republik a odpovídajícího zastoupení autonomních oblastí“, které takto měly zajištěn „bezprostřední podíl na realizaci Ústavou SFRJ daných práv a povinností federace“. **Jediný rozdíl mezi zastoupením republik a autonomních oblastí v prezidiu spočíval v tom, že vedle předsedů parlamentů republik a autonomních oblastí delegovaly parlamenty republik do prezidia ještě další dva členy, zatímco autonomní oblasti pouze jednoho.** Také do federální vlády bylo podle doplňku XXXVIII, čl. 1, odst. 3, nutno zvolit stejný počet členů z každé republiky a „odpovídající“ počet členů z každé autonomie, podobně jako do dalších celostátních orgánů.²

Celkově po přijetí ústavních dodatků nebylo možné žádné problémy federálního charakteru řešit bez účasti autonomních oblastí. Postavení republik a autonomních oblastí se tak stává v podstatě rovnoprávné. Také případné ústavní změny a novelizace mohly být do budoucna prováděny pouze se souhlasem všech republik a autonomních oblastí! Autonomní oblasti, jak vyplývalo z XXVIII. dodatku, měly také plnou finanční samostatnost, jež s sebou nesla i vytvoření národních bank autonomií, rovnoprávných s národními bankami republik. Otevřena tak byla i možnost, aby autonomie rozvíjely svou vlastní mezinárodní spolupráci. „Nezávislost“ autonomií vyplývala i z jejich práva na založení vlastního ústavního soudu, jenž nahrazoval dosavadní oddělení republikového Nejvyššího ústavního soudu. Autonomie mohly prakticky nezávisle vykonávat všechny politické, vládní i administrativní funkce!

Přijetím ústavních dodatků tak v Jugoslávii počal proces oslabování centra, rozvolňování federální mechanismů a naopak posilování jednotlivých republik, resp. moci republikových oligarchií a establishmentu autonomií. Celý proces ústavní novelizace vyústil v přijetí nové ústavy SFRJ v roce 1974.

Změny, přijaté během „novelizačního hnutí“, jakkoli dalekosáhlé a v Evropě ojedinělé, ovšem neuspokojovaly ani oficiální kosovské mocenské

² Znění částí dodatků 29 a 38 citováno podle BUKVIĆ, Rajko: *Institucionalni okviri privrednog razvoja Kosova i Metohije, 1945–1990*. In: *Srbi na Kosovu i u Metohiji*. Beograd 2006, s. 401.

struktury, ani neoficiální nacionalisticko-separatistickou linii. Stále častěji se i z oficiálních míst činily pokusy o povýšení Kosova na republiku. Když už to nešlo de iure, tak alespoň de facto. Politici autonomií, a to nejen kosovské, ale zejména vojvodinské, vystupovali a svou řídicí činnost prováděli tak, jako by oblasti republikami byly. Nebývale posílené postavení autonomií totiž umožňovalo i výklady, které jejich „samostatnost“ dále prohlubovaly.

Podle výkladů kosovských právních expertů autonomie nadále nemohly být chápány jako provincie většího státu, ale jako právní subjekty, jež s republikou pojí pouze zájem na naplňování (ústavou republiky) taxativně vyjmenovaných společných funkcí. Z tohoto hlediska, protože postavení autonomií je již určeno federální ústavou, by se podle pravidla, že republikovou ústavou nelze definovat to, co jej již stvrzeno ústavou federální, nemělo o postavení autonomií v republikové ústavě vůbec mluvit! Zákonodárná moc autonomií neměla být republikovým zákonodárstvím vůbec ovlivňována!

Různé možnosti výkladu ústavních dodatků využili vzápětí např. členové Rady Prištinské univerzity, kteří na svém říjnovém zasedání rozhodli, aby ze záhlaví diplomů z kosovských fakult zmizelo označení „Socialistická republika Srbsko“. Diplomy měly nadále v záhlaví uvádět *Socialistická federativní republika Jugoslávie – Socialistická autonomní oblast Kosovo*, což, podle většinového názoru členů komise (proti návrhu hlasovali pouze dva srbské členové rady), mělo přesně odrážet nový status oblasti po přijetí ústavních doplňků. Rozhodnutí rady vyvolalo vzápětí reakci studentů srbské a černoorské národnosti, kteří svoji nespokojenost s opatřením rady univerzity vyjádřili na shromáždění 3. prosince 1971 na prištinské právnické fakultě. Studenti upozorňovali na to, že se díky majorizaci albánského studentstva nemohou angažovat v studentských organizacích (požadovali paritní zastoupení), díky tomu prý také dostávají menší příděly míst na kolejích (z 1 738 celkem 136), hlavně však, že odmítají přijímat diplomy, z nichž by byl vypuštěn název SR Srbska! Nic z jejich požadavků se jim však prosadit nepodařilo.

Konfederativní ústava

Novou jugoslávskou ústavu, jež vyplynula z „novelizací hnutí let 1967–1971, přijaly politické elity jednotlivých jugoslávských republik i nejvyšší arbitr Josip Broz Tito (byť ten prý s nevelkým nadšením) dne 21. února 1974. Ústava o 406 člancích, tedy na podobný vrcholný právní akt neobyčejně obsáhlá, zaváděla řadu nových a podle mnoha právních analytiků často i sporných ustanovení, a to jak v delegačním a volebním systému,³ tak v záležitostech ekonomických (tzv.

³ Delegátský systém měl podle jugoslávských teoretiků nahrazovat nedostatky východních i západních zastupitelských systémů a umožňovat skutečnou názorovou pluralitu. „Delegát“ byl nový pojem, označující nejen představitele parlamentu (tedy poslance), ale i člena „delegací“, které ho zvolily poté, co i samy byly zvoleny nižšími „delegacemi“. Podle tohoto systému tedy volili jugoslávští občané hned několikrát – v pracovním kolektivu, v místě bydliště a ve společenských organizacích – tzv. delegace, které pak určovaly ze svého středu delegáty do jednotlivých zastupitelských sborů. V tomto systému vícenásobných voleb ovšem měli občané možnost volit pouze na nejnižším stupni. Chválený „delegátský systém“ tak ve skutečnosti ještě více vzdálil

podniky sdružené práce, samosprávný systém atd.), které ve skutečnosti nikdy pořádně nefungovaly.

Kritici ústavy z větší části právem tvrdí, že tento nový nejvyšší jugoslávský právní dokument znemožnil efektivní působení federálních orgánů, čímž napomohl dezintegračním trendům, a navíc svými nejasnými a dvojznačnými formulacemi umožnil odvolávat se na jeho ustanovení i separatistickým silám, které zneužívaly zejména články o sebeurčení národa, státnosti (suverénnosti) republik a federativním statusu autonomních oblastí. Tyto články a ustanovení ústavy je proto nutno poněkud přiblížit.

Základní princip nové ústavy tvořil postulát, podle něhož byl jugoslávský svazový, resp. federální stát přes veškerou třídní rétoriku založen na dohodě jednotlivých konstitutivních jugoslávských národů, v níž získaly rovnoprávné postavení i některé národy, které do té doby nebyly vedeny jako národy konstitutivní. Šlo především o muslimské obyvatelstvo slovanského původu, obývající Bosnu a Hercegovinu,⁴ které bylo v roce 1971 označeno jako plnoprávný národ, nazvaný podle vyznání národem muslimským (v jednoslovném názvu Muslimové). Takovéto řešení bylo v komunistickém státě propagujícím ateismus zvláštní, a pro ty z „muslimů“, kteří náboženství nepraktikovali, také poněkud zavádějící, byť kulturní muslimské zvyklosti většinou dodržovalo i náboženství nepraktikující obyvatelstvo. Nekonstitutivní národy, žijící na území SFRJ, včetně nejpočetnějších Albánců a Maďarů, si zachovaly v nové ústavě rovnoprávný statut „národnosti“, přijatý již XIX. ústavním dodatkem.

Článek 1 ústavy definoval SFRJ jako „... *státní společenství dobrovolně sjednocených národů a jejich socialistických republik, jakož i socialistických autonomních oblastí Vojvodiny a Kosova, které jsou začleněny do svazku Socialistické republiky Srbska, založené na moci a samosprávě dělnické třídy a všech pracujících lidí*“, a dále že je „*socialistickým samosprávným demokratickým společenstvím pracujících lidí a občanů a rovnoprávných národů a národností*“.

O republikách se v článku 3 hovořilo jako o státech založených na „*suverenitě národa*“ a „...*společenstvích pracujících lidí a občanů a rovnoprávných národů a národností*“.

Tyto formulace jasně naznačovaly směřování ke konfederativní struktuře jugoslávské federace. Republiky v ní byly definovány jako státy, samotná federace ovšem pouze jako státní společenství, v jehož kontextu se, na rozdíl od republik, nepoužíval termín suverénnost. Z ústavy přitom vypadlo označení Jugoslávie jako společenství jihoslovanských národů a stát tak zůstal pouze jakýmsi ideologickým projektem bez etnické osnova své jednoty. Etnická

poslance federálního parlamentu od voličské základny, již nebyl zodpovědný bezprostředně (i když v rámci komunistického parlamentního systému je tato odpovědnost relativním pojmem), ale pouze zprostředkovaně, pomocí dílčích delegačních skupin.

⁴ Kromě Bosny a Hercegoviny slovanští muslimové žili a žijí také na Kosovu a v oblasti bývalého Novopazarského sandžaku, rozděleného po balkánských válkách mezi Srbsko a Černou Horu.

příbuznost v tomto novém konceptu nehrála žádnou roli. Jugoslávie tak zcela změnila základ své identity, neboť v počátcích své předválečné existence byla zformována jako společenství jižních Slovanů, kteří měli vytvořit (alespoň podle idejí Alexandra Karadjordjeviće) jednu jednotnou jugoslávskou národnost, a také poválečný koncept socialistické Jugoslávie, budovaný v letech 1945–1966, byl založený na ideologii „bratrství a jednoty“, vyplývající především z etnické příbuznosti jihoslovanských národů.

V úvodu ústavy stála preambule o tom, že „*Národy Jugoslávie, vycházejíce z práva každého národa na sebeurčení, zahrnuje v to i právo na odtržení... se spojily ve svazovou republiku svobodných a rovnoprávných národů a národností a vytvořily tak socialistické federativní společenství pracujících lidí – Socialistickou federativní republiku Jugoslávii*“. Procedura, jíž by bylo možno právo na odtržení využít, ovšem ústavou regulována nebyla, což se po roce 1990 stalo výraznou komplikací.

Nová ústava multietnické Jugoslávie tak vlastně protlačila do prvního plánu národní identitu. Úvodní článek a preambule ústavy o tom, že Jugoslávie je federálním státem majícím formu státního společenství dobrovolně sjednocených národů a jejich socialistických republik jinými slovy říká, že republiky patří národům... Nicméně mnozí příslušníci jugoslávských národů nežili v důsledku historického dědictví, které si nesly z minulých monarchií (habsburské a osmanské), pouze v rámci svých republik. Tato ústavní definice se proto do budoucna ukázala jako kámen úrazu jugoslávské státnosti. Na rozdíl od předcházející ústavy z roku 1963 pak suverenity státu nespočívala na občanech, nýbrž na suverénních právech, jež národy a národnosti užívají v socialistických republikách, socialistických autonomních oblastech a v SFRJ (je-li to ovšem v jejich společném zájmu).

Moc tak byla z federální úrovně decentralizována na úroveň republikovou. Každá ze šesti jugoslávských republik a dvou autonomních oblastí měla vlastní centrální banku a oddělenou policii (a také jednotky tzv. teritoriální obrany, podobné americké Národní gardě), vzdělávací a právní systém. Republiky pak logicky byly, s výjimkou Bosny a Hercegoviny, organizovány převážně na národní identitě, založené na většinovém národě. Dalším institucionálním prvkem, který protlačoval národní identitu do prvního plánu, byl systém národnostního klíče, jenž měl zaručit proporcionalní zastoupenost všech národností žijících v té které republice ve významných funkcích.

Autonomní oblasti byly ústavnou ve smyslu již předtím přijatých doplňků v podstatě povýšeny na úroveň plnoprávných federálních jednotek. Ve zmíněném článku 3 ústavy byly autonomní oblasti uvedeny výčtem společně s republikami jako konstitutivní části federace. V parlamentu sice měly autonomie méně zástupců než republiky, ale vzhledem k tomu, že k přijetí důležitých zákonů bylo třeba konsensu, nebyl rozdíl v počtu členů jednotlivých delegací rozhodující. Ústava tedy jasně zdůrazňovala účast autonomních oblastí na správě federálních záležitostí, zatímco jejich roli v rámci Socialistické republiky Srbska přímo

nedefinovala, což podle volnějších výkladů, k nimž bylo vedení autonomií, jak jsme již výše viděli, velmi náchylné, předpokládalo pouze nezávaznou účast při řešení republikových záležitostí a naopak nepředpokládalo princip podřízenosti vedení autonomních oblastí vedení republikovému.

Svazový parlament byl dvoukomorový, podobně jako ve většině tehdejších federací včetně ČSSR. Komora představující federální jednotky, sněmovna republik a autonomních oblastí, byla složena ze stejného počtu delegátů z republik (12), které volily republikové parlamenty, a z delegátů autonomních oblastí, jež měly v této komoře 8 zástupců (článek 292). Druhá komora, svazová sněmovna, resp. sněmovna lidu, jejíž složení ve federacích obvykle odráží počet obyvatel federálních jednotek, však byla sestavena podle stejného principu jako sněmovna republik – tvořilo ji 30 delegátů z každé republiky a 20 z autonomních oblastí. Tyto delegáty navíc nevolilo bezprostředně obyvatelstvo s volebním hlasem – jejich jmenování bylo výsledkem složitého, výše již zmíněného delegačního systému, do něhož zasahoval také Socialistický svaz pracujících (Socialistički savez radnog naroda – SSRN, obdoba československé Národní fronty), resp. odpovídající republikové výbory SKJ, jehož vedoucí úlohu ostatně ústava jen znovu potvrzovala. Podle některých právních analytiků vyplývala tato nelogičnost ze strachu před dominací nejpočetnějšího národa – tedy Srbů

Rozhodovací procedura svazového parlamentu byla ztížena tím, že podle ústavy jednotlivé komory nemohly pracovat, nebyli-li přítomni zástupci všech republik a autonomních oblastí (v horní komoře) a většina delegátů (v dolní komoře) (viz čl. 295), což později umožňovalo jednotlivým republikám práci parlamentu zcela paralyzovat. Kromě toho musely být důležité zákony schvalovány pouze konsensem, nikoli většinovým hlasováním (čl. 286). Každá delegace tedy mohla zcela znemožnit přijetí jakéhokoli pro fungování federace důležitého zákona. Ústava tak otevírala možnost pro neomezený vliv republikových a oblastních stranických elit, které ji také začaly ve zvýšené míře využívat.⁵ Výsledkem toho byla malá rozhodovací schopnost parlamentu a stále větší a větší přenášení rozhodovacích pravomocí z federace do jednotlivých republik a autonomních oblastí. Federace tak byla odsouzena k nefunkčnosti, což se plně ovšem projevilo teprve po Titově smrti, jehož autorita stála nad všemi rozhodovacími procesy.

V čele jugoslávské federace stálo prezidium či předsednictvo, jehož předsedou byl až do své smrti Josip Broz Tito, ústavou jmenovaný doživotní jugoslávský prezident, vlastně tedy jugoslávský suverén.⁶ Složení prezidia určoval článek 321 ústavy tak, že vedle předsedy Svazu komunistů Jugoslávie se předsednictvo skládalo z jednoho člena z každé republiky a autonomní oblasti. Tyto členy pak volily jejich republikové parlamenty. Předsednictvo tedy mělo

⁵ Udělováním instrukcí celé delegaci dosáhly republikové elity úplné eliminace individuality jednotlivých delegátů a zabezpečily se tak před působením „nadrepublikových“ spojení a federalistických „odpadků“, kterým nešlo jen o pouhé parciální zájmy jednotlivých republik.

⁶ Marko Nikezić, liberální předseda ÚV SKS v letech 1968–1972, označil v důsledku toho Jugoslávii trefně jako „komunistickou monarchii“.

dohromady devět členů, z nichž osm (bez předsedy SKJ) se v roční rotaci střídalo (samořejmě až po smrti J. Broze Tita) ve funkci předsedy předsednictva, tedy jugoslávského prezidenta, v závislosti na abecedním pořádku republik a autonomních oblastí. V předsednictvu neexistoval rozdíl mezi zástupci republik a autonomních oblastí! Federální orgány přitom na sestavování prezidia neměly vliv – to bylo zcela v kompetenci republikových parlamentů, takže členové prezidia nemohli být federálními orgány pohnáni k odpovědnosti.

Jediným svazovým orgánem, jehož formování nebylo závislé na přísné paritě a vůli republikových oligarchií, byla svazová, resp. federální vláda (*Savezno izvršno veće*), jejíhož předsedu volily společně obě komory jugoslávského parlamentu. Kandidáta na funkci svazového premiéra ovšem vybírala mocenská špička SKJ a jeho jméno bylo známo dlouho před bezprostřední volbou, která tak vlastně byla pouze schvalováním.

Ústava z roku 1974 tedy přisoudila federaci už pouze pravomoci v otázkách zahraniční politiky, obrany a financí. Hospodářství se s výjimkou měny dostalo zcela pod kontrolu republik a autonomních oblastí. Celý hospodářský systém byl zakotven na teoreticky nedokonale rozpracované myšlence a prakticky těžce uchopitelné ideji samosprávného socialismu, stavěného do protikladu se státním, byrokratickým socialismem východního bloku. Jeho základním stavebním kamenem byla koncepce tzv. sdružené práce: Každá pracovní jednotka v rámci socialistických podniků – tzv. základní organizace sdružené práce – byla autonomní a její členové měli teoreticky neomezenou (a i v praxi poměrně širokou) pravomoc kontrolovat přerozdělování příjmů své jednotky na platy, investice a další potřeby. Organizace sdružené práce kontrolovaly také činnost bank a vůbec finančního sektoru. Tyto v ústavě pouze obecně nastíněné zásady byly ještě rozvedeny v *Zákoně o sdružené práci*, schváleném v roce 1976, jímž byl jugoslávský politický systém dotvořen

Ve skutečnosti však nový systém pouze odstranil centralismus ústředí a nahradil jej centralismem a byrokratismem republikovým, resp. oblastním, který mimořádně ztěžoval fungování ekonomiky a společnosti v celém příslušném regionu, a navíc zabraňoval hospodářské a politické koordinaci na celostátní úrovni. Již tak úzké možnosti centra dále omezoval systém rotace vedoucích kádrů podle republikového, resp. oblastního klíče, zavedený počátkem 70. let a v jejich průběhu ještě urychlený.

Na základě federální ústavy byly vypracovány i nové ústavy republik (podle čl. 206) a poprvé také ústavy autonomních oblastí. Na Kosovu tak díky tomu mohl být založen ústavní a nejvyšší soud Kosova, a po volbách také všechny výkonné a zákonodárné mocenské orgány. Zákonodárné a výkonné orgány SRS na základě ústavních principů prakticky neměly možnost ovlivňovat zákonné akty, které schvaloval kosovský parlament, naopak do všech komor republikového parlamentu bylo voleno 33 zástupců z Kosova. Parlamenty autonomních oblastí také mohly odmítnout zákonné normy a usnesení srbského parlamentu. Podle principů zakotvených v nové ústavě došlo i k restrukturalizaci

srbské stranické organizace. O této doby se z SKS vydělují Svaz komunistů Kosova a Svazu komunistů Vojvodiny, které v rámci republikové srbské komunistické organizace fungovaly víceméně samostatně, „užší Srbsko“ ale žádnou svoji zvláštní stranickou organizaci nemělo. Vrcholným orgánem všech tří organizací nicméně stále zůstával ÚV SKS a jeho předsednictvo.

Užší Srbsko versus autonomie

Zatímco v Charvátsku a Slovinsku se domnívali, že jim nový koncept přinesl to, co slíbil – totiž větší svobodu a ekonomickou nezávislost – nedá se totéž říci o Srbsku, kde se již po přijetí ústavních dodatků ukazovalo, že jejich naplňování bude pro Srbsko, rozdělené nejprve dodatky a definitivně pak ústavou na tři části, velkým problémem. Obě autonomní oblasti, tvořící zároveň ústavou garantované stavební kameny federace, se totiž od počátku snažily o co největší nezávislost na srbských republikových institucích. Orgány obou autonomních oblastí začaly brzy ignorovat existenci Srbska, resp. SRS jakožto instituce tvořící spojovací článek mezi autonomními oblastmi a federací, a měly snahu jednat s federálními orgány přímo a samostatně. Už po přijetí ústavních novelizací v roce 1971 si tehdejší předseda ÚV SKS Marko Nikezić stěžoval v rozhovoru s Titem, že se v poslední době vedení oblastí *„chová tak, že pro ně je republika (myšleno republikové vedení a orgány SRS – pozn. V. Š.) přebytečná, neboť své problémy mohou řešit i bez ní, dohodou přímo s Titem, výkonným výborem ÚV SKJ, či prezidiem SFRJ...“*. V té době se proto objevuje také termín „užší“ nebo „vlastní“ Srbsko, jímž se rozumělo Srbsko bez autonomních oblastí. V širokých politických kruzích se tak vytvářel pocit nerovnosti a nespravedlnosti s takovýmto řešením, a ten se přenášel i na občanstvo. Samostatné působení autonomií pak využívala sílící opozice z řad nezávislé inteligence, která začala kritizovat „nedůstojné postavení Srbska“ a jeho „roztříštění“ do tří částí.⁷

Převažující pocit nerovnosti vyplýval z toho, že ústava roku 1974 přiřkla autonomiím ona „téměř“ republiková práva, které na druhé straně byla zejména na Kosovu chápána právě pro ono „téměř“ jako nedostatečná. Ostatní jugoslávské republiky totiž žádné autonomní oblasti, které by ohrožovaly jejich ústavodárnou moc a hlasovaly ve federálních orgánech proti jejich bytostným zájmům, jak se pravidelně stávalo, neměly.

V praxi také Svaz komunistů Srbska fungoval tak, že členové jeho ústředního výboru z oblastí zasahovali svou prací na území celé republiky, ovlivňovali složení ÚV, v opačném směru však konzultace byly minimální. Vzhledem k tomu, že byla cítit sílící kritika ze strany vlivných srbských členů svazu komunistů, na úrovni federace od té doby docházelo kolem této otázky velice často k interním jednáním a při zasedání ÚV SKJ, jež reagovalo na jarní

⁷ Tento fakt reflektoval známý popěvek *Oj Srbijo od tri dela, kad ćeš opet biti cela* (volně přeloženo Kdy se opět sjednotíš, Srbsko ze tří částí)

demonstrace na Kosovu v roce 1981, byl systém fungování vztahů mezi Srbskem a jeho autonomií opět veřejně kritizován. Srbské „etatistické“ názory při něm byly shledávány jako víceméně oprávněné, mechanismus vztahů ve federaci ale fungoval tak, že institucionální cestou již ústavu prakticky novelizovat nešlo. Se změnami k omezení vlastní samostatnosti by totiž musely souhlasit také autonomie, což v té době bylo iluzorní. Srbská ústava proto mohla být novelizována teprve v březnu 1989, po neinstitucionální „antibyrokratické revoluci“ Slobodana Miloševiče, o níž bude ještě řeč. Při ní se tehdejšímu předsedovi SKS podařilo odstranit „neposlušná“ vedení autonomií a přimět místní parlamenty k odhlasování změn, jimiž si pod sebou samy podřezaly větev. Tento krok, jenž autonomie prakticky zrušil, přestože jim ponechával jejich vnějšková práva, byl ovšem krokem, s nímž by ani ti největší kritici ústavy z roku 1974 z řad starého komunistického vedení nikdy nesouhlasili. Ti však v té době již v SKS buďto nebyli, nebo byli zcela marginalizováni.

Nacionalistické koncepty

Situace, v níž Srbsko „ztrácelo kontrolu“ nad autonomiemi a složitá jednání o fungování nového státního konceptu vyvolávaly nesouhlas zejména u nerezimní srbské inteligence, která tuto skutečnost kritizovala z nacionalistických pozic.⁸ V diskusi na bělehradské právnické fakultě 18. března 1971 do ústavní novelizace tepal přední srbský filozof Mihailo Djurić, který své výhrady také publikoval ve dvou materiálech. Vysloužil si jimi dvouletý trest odnětí svobody (ve vězení strávil 9 měsíců). Při diskusi o ústavních dodatcích, pořádané v budově Svazu spisovatelů na Francouzské ul. č. 7 v Bělehradě, zazněla dokonce myšlenka, že Srbsko bez autonomních oblastí je rovno Nedićovu Srbsku za druhé světové války, a že tedy to, co se nepodařilo Nedićovi, podaří se pomocí ústavních dodatků v komunistické Jugoslávii. Poukazovalo se také na to, že „nacionalizace republik“ (v narážce na skutečnost, že dodatky hovořily o národních republikách) rozbíjí srbský národní prostor, neboť srbský národ je ve větší či menší míře zastoupen ve všech jugoslávských republikách. Kritika „nerovnoprávného“ postavení Srbska v rámci Jugoslávie a etatistických tendencí v jeho autonomiích, zejména na Kosovu, vedená z pozic blízkých nacionalismu, nebo spíše národovectví, zatížená značným resentimentem, již poté nikdy nepřestala. Byla pro ni typická politická hesla o nejednotě Srbů, ve smyslu rozdělení jejich národního korpusu do několika republik a obou autonomií či přeháněné poukazování na snahy autonomií dovést svůj status k plné státnosti (což ale, jak jsme viděli, z jiných pozic kritizovala i SKS). Resentiment se projevoval v tezi o

⁸ V Srbsku v té době ovšem nepůsobila pouze nacionalisticky zaměřená opozice. Daleko známější byla např. liberální intelektuální skupina filozoficko-sociologického zaměření, shromážděná kolem jugoslávského časopisu Praxis, vycházejícího v Záhřebu (nejznámější disident z nich byl Mihailo Marković, dále např. Ljubomir Tadić, Dragoljub Mićunović, Veljko Korač, Zagorka Golubovićová, Nebojša Popov aj.). Mnozí z nich se naopak v pozdějších letech stali důslednými kritiky nacionalistických konceptů srbské politiky.

podceňování role Srbska při vytváření Jugoslávie a v tezi o zvláštním postavení, které by kvůli tomu Srbsko mělo mít, či v (oprávněných) stížnostech na zanedbávání tradic srbského národa a jeho historických osobností. Kritické texty se objevovaly v *Literárních novinách* (Književne novine), které se od druhé půle 70. let stávaly baštou srbského národoveckého myšlení. Články, které vyvolávaly reakci oficiálních srbských komunistických orgánů, v nich však tu a tam vycházely již od počátků jednání o ústavních novelizacích na konci 60. let. Materiály, zatížené „nekonformním“ postojem k problematice srbských autonomií, vycházely také v dalším literárním časopise *Literární slovo* (Književna reč). Velkou a pro vládnoucí garnituru nepříjemnou událostí bylo přijetí Dobrici Ćosiće do SANU (která se stále více stávala baštou národoveckého myšlení) v roce 1978 a jeho přijímací přednáška, proslovená při té příležitosti. V ní dal průchod svému resentmentnímu pojetí srbské historie, když mj. vyjádřil, že v Evropě 20. století nežije jiný národ, který by byl tak zatížen historií, a který by přinesl takové oběti za osvobození a pokrok, jako národ srbský: V průběhu jednoho století Srbové přežili první světovou válku a fašistickou a ustašovskou genocidu, během nichž byl, díky nesmírným fyzickým ztrátám, národ doveden na samou hranici fyzického přežití. „*Jaký jsme to lid, jaký jsme to národ,*“ horoval spisovatel, „*když ve válce tak lehce umíráme za svobodu, již poté v míru ztrácíme!*“

Ve vztahu k autonomiím převládalo mezi zastánci národoveckého myšlení přesvědčení, že se jedná o státy ve státě, v nichž příslušníci menšin mají větší práva než Srbové, ale stejně nejsou spokojeni a neustále pokukují po mateřských státech, jakkoli je v nich život mnohem horší. Tento postoj sice téměř přesně vystihoval skutečný stav věcí, ale z hlediska ideologie „bratrství a jednoty“ byl z komunistického pohledu nepřijatelný.

Ve vztahu k albánské národnosti na Kosovu se srbský projevoval zejména zdůrazňováním nedotknutelného srbského historického práva na Kosovo a tezemi o legalizaci práva Albánců na majorizaci jiných národností v autonomii a o legalizaci albánského separatismu v albánském kosovském vedení. Zdůrazňovaly se ovšem také „*spekulace o migracích srbského a černohorského obyvatelstva*“ a obviňování Albánců, že vytvářejí psychózu o tom, že je srbské a černohorské obyvatelstvo na Kosovu nežádoucí a že snižují a podceňují kulturní a historické hodnoty obou národností. Je zajímavé, že Svaz komunistů Srbska, resp. alespoň její vedení, v této době ještě zprávy o srbském vystěhovalectví a útocích na srbské kulturní památky nevidělo, či spíše nechtělo vidět, a jakékoli zmínky o nich považovalo za narušování jugoslávské jednoty a pospolitosti.

Pokud jde o albánský nacionalismus, srbští komunisté skutečně nátlak na srbské a černohorské obyvatelstvo nebrali v potaz. Toto téma se po vystoupení Dobrici Ćosiće a Jovana Marjanoviće evidentně stalo dalším z četných ideologických tabu. Upozornivakli však na jiné projevy, které se v literatuře příliš nezdůrazňují. Totiž, že albánský „nacionalismus obviňuje jiné jugoslávské národy, ale zejména srbský, za těžké dědictví a nerozvinutost Kosova, že

zdůrazňuje, že Kosovo je ekonomicky vykořisťováno. Pozoruhodná byla i informace o tom, že albánský nacionalismus negoval existenci turecké národnosti na Kosovu! V intelektuálních albánských kruzích se v té době stále častěji hovořilo o tom, jak byla při versailleských mírových jednáních učiněna Albáncům křivda tím, že byl jejich etnický prostor rozdělen, zdůrazňovalo se také, že v roce 1945 se nemělo přistoupit na to, aby se Kosovo stalo autonomií Srbska. Byly to diskuse povýtce akademické, nicméně tyto „staré křivdy“ jen podporovaly přesvědčení o nespravedlnostech a nerovnoprávnosti, již bylo údajně albánské etnikum v Jugoslávii vystaveno. V souvislosti se znovu se šířícím kosovským kultem u srbského národa a jeho přesvědčení o tom, že Kosovo je kolébkou srbské kultury, státnosti a duchovnosti (viz níže), se mezi kosovskými Albánci stále častěji hovořilo o ilyrském původu Albánců, o tom, že právě oni jsou původním balkánským etnikem a mají tedy nejen na Kosovo historické právo. Součástí nacionalistického diskurzu kosovskoalbánské inteligence bylo také zpochybňování dosavadních sčítání obyvatelstva s tím, že Albánců bylo „jistě“ mnohem více. Svě činila také propaganda z Albánie. Přispívala k tomu, že se na sousední stát velká část kosovských Albánců dívala jako na ideální stát, v němž nejsou nezaměstnaní a jenž funguje bez zahraničních půjček. Národní euforii vyvolávala také poměrně intenzivní, byť většinou jednostranná (z Albánie na Kosovo) kulturní spolupráce, zejména hostování folklórních a estrádních souborů, v jejichž produkci byly zastoupeny četné nově vytvořené pseudofolklórní písně s národně-romantickým a vlasteneckým obsahem glorifikující albánské historické osobnosti. Na vzrůst albánského nacionalismu měly výrazný vliv i oslavy 100. výročí založení Prizrenské ligy v roce 1978. Akce spojené s výročím se konaly v průběhu celého roku, často těsně koordinovaně s Albánií. Jedním z vrcholů oslav byla vědecká konference, která začala v Prištině 10. června 1978, aby pak pokračovala od 12. června v Tiraně, kde se s referáty zúčastnilo třináct kosovských badatelů. Celkově měly oslavy velký vliv především na albánskou mládež, v níž probudily romantický nacionalismus a touhu angažovat se v národním hnutí. Jak poznamenává Petrit Imami, po oslavách stého založení Prizrenské ligy se hranice mezi afirmací albánské národnosti v Jugoslávii a albánským nacionalismem definitivně zmizela.

Kosovský mýtus

V druhé polovině sedmdesátých let, v atmosféře jistého politického uvolnění a opadávání politické represe, začíná v srbské společnosti znovu pozvolna sílit vliv autokefální srbské pravoslavné církve (SPC), která se začala, zpočátku velmi nesměle, vymaňovat z nedůstojného postavení na okraji společnosti, kam ji zatlačil agresivní ateismus jugoslávské komunistické strany. Přestože SPC nebyla pronásledována tak, jako např. Ruská pravoslavná církev, byla její činnost v Titově Jugoslávii maximálně marginalizována a omezena

prakticky pouze na chrámový prostor. Míra ateisace či náboženské lhostejnosti srbské společnosti proto samozřejmě odpovídala tomuto stavu⁹ a nelišila se od situace např. v komunistickém Československu. K obnovení svého vlivu na společnost se sice církev propracovala až na konci 80. let, snahu o obnovování a posilování své tradiční role „jediného a nejautentičtějšího strážce kulturního dědictví srbského národa“ začala církev vyvíjet již na konci v druhé půli 70. let. Komunistická analýzy v této souvislosti upozorňovaly především na církví zastávaný postulát o „mučednictví srbského národa“, spojovaný zejména s tzv. *kosovským kultem*. Všechny oběti, které národ položil na „oltář vlasti“ i jako oběť za jiné, podněcovaly podle církve přesvědčení o tom, že srbský národ byl Bohem vybrán, aby trpěl a byl odměněn za všechna příkoří (nebeským královstvím).

Zmiňovaný kosovský kult nebo mýtus, pěstovaný v církevním podání, se odvíjí od ústřední události celé srbské historie, jíž v národním povědomí Srbů byla a stále zůstává bitva na Kosově poli v roce 1389. Jakkoli dodnes není zřejmé, byla-li tato bitva vůbec porážkou (a přestože je zřejmé, že neznamenal momentální konec srbské samostatnosti a začátek tureckého panství nad srbskými zeměmi), brzký vznik tzv. kosovské legendy všechny historické skutečnosti zatlačil do pozadí. Kosovská legenda získávala díky epickému zpracování v hrdinském eposu v průběhu staletí stále více mytologický charakter, obsahující momenty mučednictví, sebeobětování, neohroženosti a pevné víry, i motivy hrdinství a zrady. Zahrnovala v sobě politickou symboliku víry a národa, k níž se srbský národ rád uchýloval, a jež bývala často využívána k ospravedlnění politických či nacionálních cílů. Obraz knížete Lazara, velitele koaličního vojska (kromě Srbů a Bosňanů v něm bojovali i Bulhaři a Albánci), jemuž se podle legendy, předávané v epickém zpěvu, před bitvou zjevil prorok Eliáš s poselstvím Panny Marie, aby si vybral mezi královstvím pozemským (kapitulací, resp. dohodou s Turky) a Královstvím Božím (bitvou, v níž zahyne), jenž při rozhodování „vědomě“ vybírá to druhé (později široce využívaný výraz **kosovské rozhodnutí**), obraz bojovníků přecházejících bojem za víru do království nebeského, to vše dodává legendě transcendentální charakter. Rozhodnout se kosovsky tedy znamená přijmout myšlenku, že ten, kdo je poražen, vlastně vítězí.¹⁰ V samé podstatě kosovského mýtu, v jeho základě, stojí morální triumf oběti. Podle interpretace kosovského mýtu teology Srbské pravoslavné církve tedy Srbové ve své historii přijímají, z důvodů vysoce

⁹ Údaje srbských historiků a etnologů, poukazujících na nízký stupeň náboženské praxe zejména mezi Srby ve venkovských oblastech, jsou ovšem známy i z dřívější doby. Např. srbský historik Čedomilj M i j a t o v i ć před první světovou válkou tvrdil, že „náboženské citění Srbů není hluboké... Jejich kostely zejí, kromě velkých církevních svátků, prázdnotou, církev považují ... za politickou instituci, spojenou nějakým tajemným způsobem s existencí národa...“

¹⁰ Jak ale správně upozorňuje Miroslav ŠESTÁK (*Bitva na Kosovském poli 15. / 28. 6. 1389. Slovanský přehled 75* [1989], s. 446), samotné srbské prameny neznají onu notu rezignace, příznačnou pro lidové podání, jakoby Lazar a jeho spojenci šli vědomě do beznadějně bitvy. Srbská šlechta bezesporu věřila v úspěch a směle vstoupila do boje, jehož alternativou bylo pouze dobrovolné přijetí turecké nadvlády. Ve hře byla i otázka cti, „té velké síly feudální bojovnosti“ a nepochybně moment náboženský (byť na turecké straně bojovaly taktéž velké oddíly jejich křesťanských vazalů).

mravních, etických, ba eschatologických, ve jménu vyšší pravdy porážku. Obětují se za jiné – za křesťanskou Evropu (v boji proti Turkům), za svobodu jihoslovanských bratrů (v první i druhé světové válce), vděku se však za svůj čin nedočkávají. Odtud resentmentní uraženost, výčitka vůči druhým, kteří nedokáží ocenit morální srbský čin.

Kosovský mýtus má ovšem i jiný výstup, jehož vyznění není eschatologické. Tímto výstupem je tzv. **kosovský slib či přísaha**, že Kosovo, ztracené v bitvě (a v recentní době znovu ztracené), bude opět osvobozeno a srbské. Vzhledem k tomu, že kosovské rozhodnutí a kosovská přísaha jsou pouze dvěma stranami téže mince, je zřejmé, že kosovský mýtus nebyl pouze filozofií porážky a smrti. Obě součásti mýtu totiž vždy tvořily jeden celek – srbský národ porážku přijme (a morálně zpracuje), ale nikdy se nesmíří s nabízenou skutečností, že je tak jednou provždy. Výše jsme viděli, že kosovské rozhodnutí bylo označováno za historický osud srbského národa, kosovská přísaha pak, podle recentní interpretace, měla být „*jedním z pilířů morálního bytí srbského národa*“ a dokonce „*hlavním zákonem, jehož se Srbové po staletí drželi, připravující se na věky budoucí*“. Žít pro osvobození Kosova, to byla ta „*vnitřní síla, která národ spojovala a sjednocovala*“. Či jinak řečeno, „*kosovská přísaha se stala vertikálou srbské historie, neboť Srbové nezapomněli, že jsou vyhnáni ze země, která byla pokladnicí všeho nejdrahocennějšího, co ve své historii vytvořili*“.

Již zmiňovaná komunistická analýza v této souvislosti odhaluje, že v určitých obdobích mohl mít mytologický prožitek národa se všemi svými kulty obrannou, integrativní a mobilizující funkci před nebezpečími, které národu zvenčí hrozily. Ale v celé řadě jiných okolností vedla mytologizace národa k přesvědčení, že všechny oběti za vlast musí být dříve nebo později stonásobně zaplacené, resp. pomstěné. Kult mučednictví tedy s sebou nese i pomstu, a ta se vztahuje právě na Kosovo!

Kosovský mýtus, reinterpretovaný srbskou národoveckou inteligencí i pravoslavnými teology na „současné události“, se tak stal důmyslnou politickou propagandou, zpřítomňující mýtická rozhodnutí středověkých srbských hrdinů k prosazování politických a nacionálních cílů současnosti, včetně kritiky inferiority srbských komunistů, kteří tím, že přistoupili na novelizační a ústavní redefinice autonomií, zradili Srbsko jako Vuk Branković.¹¹

Kosovo, podle interpretace mýtu v dílech některých spisovatelů pravoslavné orientace, ale také v dílech národovecky zaměřené inteligence, tedy je považováno za svaté místo srbských dějin, pramen národního ducha a garanta národních hodnot. Podobného myšlení ve vztahu ke Kosovu ale v té době nebyli prosti ani někteří albánští intelektuálové. Kosovo považovali za dávnou albánskou

¹¹ Podle legendy byl za kosovskou porážku vinen mocný srbský šlechtic a vládce právě Kosova Vuk Branković, který v rozhodujících chvílích bitvy se svými šiky do boje nezasáhl a tak zapříčinil porážku a tedy i národní srbskou katastrofu. Historicky ovšem není Brankovićova zrada (podobně jako v případě Miloty z Dědic na Moravském poli) prokázána. Branković měl za manželku dceru knížete Lazara Maru. On sám až do své smrti proti Turkům bojuje a jeho syn Đurađ Branković, se nakonec, po smrti syna knížete Lazara Štěpána Lazareviće (svého strýce) v roce 1427 ujal srbského trůnu s byzantským titulem despota.

zemi, spojnicí antické ilyrské a soudobé albánské identity jednoho a téhož etnika. V interpretaci národovecky laděných kosovsko-albánských intelektuálů bylo Kosovo okupovanou kolébkou albánského národního obrození. Střet obou mýtů tak byl nevyhnutelný.

Demonstrace v roce 1981

Mezníkem v dalším vývoji jak Kosova, tak, samozřejmě, celé Jugoslávie, se stala Titova smrt 4. května 1980. Na první pokus o revizi kosovského statusu nebylo zapotřebí dlouho čekat. Došlo k němu necelý rok po maršalově skonu – v březnu a dubnu 1981, kdy celou autonomní oblast zachvátily nepokoje, které do té doby neměly v SFRJ obdoby. Začaly 11. března 1981 kolem poledne jako izolovaný a na první pohled nevýznamný studentský protest, vyvolaný špatným jídlem v univerzitní menze. „Menzovní“ incident záhy přerostl v protest proti nedobрым sociálním podmínkám studentů a vůči nekvalitnímu ubytování v přištinském studentském městečku. Poté, co se kolona vydala k stranickému sekretariátu, pokoušeli se profesori i kosovští politici studenty uklidnit v dlouhých debatách. Mezitím však policie zatkla několik studentů, protest se proto znovu rozhořel. Získal i jisté „antibyrokratické“ zaměření vůči kosovským představitelům (skandovalo se také „*někteří v křeslech, jiní bez chleba*“).¹² Policie proti studentům intervenovala slzným plynem. Při potyčkách byli zraněni dva policisté a 18 demonstrantů. Zhruba stovku studentů policie zatkla. Předseda OV SK Kosova strávil poté noc s albánskými studenty v diskusi na kolejích, při nichž slíbil zlepšení situace, ale důrazně je upozornil, že další demonstrace již nesmí být.

Kosovská politická reprezentace, která se sešla následujícího dne, demonstrace sice odsoudila, ale s tím, že k nim došlo spontánně, tj. že předtím „*neexistovaly žádné indicie o tom, že by k nim mohlo dojít*“. Tím ze sebe sňala případné podezření ze zanedbání „*revoluční bdělosti*“. Přestože ve svých závěrech zhodnotila, že hlavní požadavky byly sociálního rázu, označila protesty jako „*politicky škodlivé*“, protože by mohly být „*využity nepřítelem*“. Není jasné, kdo byl tímto nepřítelem myšlen, ale z kontextu lze snad vyčíst, že se jednalo o Albánii, resp. zastánce ideologie státního socialismu.

Na počátku tedy nic nenasvědčovalo tomu, že by demonstrace z 11. března 1981 mohly vyvolat nějaké dalekosáhlé důsledky. O tom, že se něco takového vůbec stalo, se jugoslávská veřejnost ani nedozvěděla. Studentská demonstrace vešla ve známost teprve později, v průběhu informování o závažnějším demonstračním hnutí, k němuž došlo o dva týdny později.

¹² Azem Vllasi, bývalý předseda komunistického Svazu jugoslávské mládeže a od roku 1986 předseda oblastního výboru SKJ Kosova zdůrazňuje, že na protestu 11. 3. studenti skandovali hesla „*Rudá buržoazie*“ a „*Revizionisté*“, které svědčily o spojitosti s ilegálními „*marxisticko-leninskými kroužky*“ podporovanými ze sousední Albánie, což ovšem jeden z pozdějších vůdců protestů, Hydajet Hyseni, odmítá. Na druhé straně R. Qosja protest od samého počátku považuje za demonstraci „*za svobodu a nezávislost albánského národa*“.

Policie, která byla kritizována za to, že si nedokázala zavčas obstarat zpravodajské informace o tom, co se chystá, ovšem zahájila po celé oblasti vyšetřování, chtějíc se tak dosíci závěru, byly-li demonstrace spontánní či organizované. Vzhledem k tomu, že vyšetřování postupovalo mimořádně pomalu (zřejmě i proto, že nebylo možno zjistit žádné náznaky toho, že šlo o čin organizovaný a tudíž politicky nebezpečný), nepropustila v zákonné lhůtě dvou týdnů zatčené studenty z vyšetřovací vazby.¹³ Tato skutečnost pak vyprovokovala nové demonstrace, tentokrát již mnohem silnější, které navíc propukly v den (26. března), kdy do Prištiny měla dorazit Štafeta mládí – každoročně pořádaná manifestace jugoslávské jednoty u příležitosti Titových narozenin. Koincidence štafety, navíc první po Titově smrti, a protestu, bezesporu nebyla náhodná. Aktéři pravděpodobně počítali s tím, že televizní štáby z celé země, které se při příležitosti štafety na Kosovo sjely, zajistí jejich požadavkům odpovídající publicitu (a také se snažili probít k tribuně připravené k přivítání štafety, což jim policie znemožnila). Naopak politické vedení Kosova si nemohlo dovolit, aby protesty narušily oslavy.

Požadavky se ovšem tentokrát již výrazně lišily od první demonstrace a byly především politické: „*My jsme Albánci, ne Jugoslávci*“, „*Republika Kosovo*“, „*Jednota s Albánií*“ ... Mezi hesly bylo i mnoho těch s „marxisticko-leninskými“ požadavky, tak jak byly chápány v sousední Albánii a které představovaly ideologický útok na podstatu jugoslávského socialismu: „*Ať žije marxismus – leninismus, pryč s revisionismem*“. Pozoruhodnou kombinaci představoval slogan „*My jsme děti Skenderbega, vojsko Envera Hoxhy*“. Směs ekonomických, ideologických, politických a nacionalistických požadavků tak učinila z demonstrace závažnou protirežimní hrozbu a přispěla k tvrdosti speciálních policejních jednotek, vyslaných přímo federální vládou (jednotky, které by byly jenom ze Srbska, tehdejší předseda prezidia SAP Kosovo Xhavit Nimani důrazně odmítl),¹⁴ které demonstraci rozehnaly a protestující studenty pronásledovaly i na akademickou půdu a do prostor studentských kolejí. Při policejní intervenci bylo 23 demonstrantů a 14 policistů zraněno.

Dva dny poté, 28. března 1981, označil předseda prištinského městského výboru SK Kosova Aslan Fazliu demonstraci za kontrarevolučního a nacionalistického charakteru a pohrozil, že se proti demonstrantům bude postupovat nekompromisně, následkem čehož se po celém Kosovu začala šířit vlna zatýkání a policejní represe. Ta ovšem jenom vybudila další kolo demonstrací, které propukly 1. dubna, tentokrát již i v jiných kosovských městech. K demonstracím se přidali i albánští dělníci, což byl z ideologického hlediska nebezpečný precedens. Když se rozšířily zprávy, že bylo zraněno sedmnáct policistů a že policie není schopna zavést pořádek, požádal kosovský Výbor

¹³ Den předtím navíc propukla malá demonstrace také v Prizrenu, kde středoškoláci a posluchači vyšší pedagogické školy protestovali podobně jako v Prištině proti špatným podmínkám studia. Při demonstracích rozbíjeli okna a převrátili dokonce policejní auto, proto policie poměrně tvrdě zasáhla. I zpráva o této demonstraci mohla vyvolat nové napětí v Prištině.

¹⁴ Zásah tedy neprovedla policie kosovská, v níž byla většina Albánců, ani srbská, ale speciální oddíl ministerstva vnitra SFRJ.

národní bezpečnosti (jehož předsedou byl Mahmut Bakalli) o intervenci armádu.¹⁵ Zároveň ovšem postavili demonstranti v blízkosti Podujeva barikády, které znemožňovaly příjezd policejních posil z „užšího“ Srbska. Obránci barikád dokonce unesli 34 rukojmí – Srbů a Černohorců z Podujeva, jejichž přítomnost měla zabránit útoku na barikády. Druhého dubna již také padly první civilní oběti.

Situace se začala vymykat kontrole, a proto v Bělehradě zasedalo federální komunistické a státní předsednictvo na mimořádné schůzi, z níž vyšlo nařízení o vyhlášení krizového stavu na Kosovu a výjimečného stavu (stanného práva) v Prištině. Přesto propukly 3. dubna ve Vučitrnu, v Uroševci a v Kosovské Mitrovici nové demonstrace s novými požadavky: „*Nestrpíme, aby naše děti bila cizí policie*“ (tedy policejní posily z jiných jugoslávských republik – pozn. V. Š.), „*Republika po dobrém nebo po zlém*“ Policejní posily však tentokrát, politicky zaštitěny federálními, republikovými i kosovskými orgány, reagovaly velice promptně, nekompromisně a tvrdě.

Situace se nakonec dostala pod policejní kontrolu. Byl to však pouze počátek nové, a jak se ukázalo, dlouhodobé fáze kosovského konfliktu. Kosovo již od té doby nikdy nebude klidné, alespoň ne tak, jak bylo v období **druhé poloviny 60. a během 70. let, která, podle všeho, byla jeho zlatou dobou.**

Následky demonstrací

Při nepokojích a jejich mocenském potlačování zahynulo podle údajů, sdělených na tiskové konferenci vlády SFRJ 6. dubna 1981, devět demonstrantů a dva policisté, zraněno mělo být 57 lidí, podle jiných zdrojů jich ale bylo zraněno až 260.¹⁶ Údaje o počtu mrtvých a zraněných se však rozcházejí často až o dva řády. Následovalo masové zatýkání a soudní procesy. Také zprávy o počtu odsouzených se rozcházejí. Hlášení Amnesty International uvádí v prvním kole procesů téměř 300 mladých Albánců odsouzených k dnes těžce uvěřitelným patnáctiletým trestům vězení, a v druhém kole, v srpnu a září téhož roku, pak mělo být k trestům od jednoho do 15 let vězení odsouzeno dalších 305 Albánců.¹⁷ Miloš

¹⁵ V této souvislosti je ovšem přinejmenším zajímavé traktování události z pera tehdejšího náčelníka generálního štábu Jugoslávské lidové armády (JLA) a pozdějšího (1982–1988) ministra národní obrany SFRJ, admirála Branka Mamuly. Ten totiž ve svých pamětech, nazvaných *Slučaj Jugoslavija* (Kauza Jugoslávie, Podgorica 2000), hovoří o tom, že armáda zahájila zásah na Kosovu o své vůli, bez nařízení nejvyššího státního vedení, neboť viděla, „že od politiků nemůže nic očekávat“. Teprve poté, co armáda začala ze všech stran Kosovo obsazovat, informoval generální štáb nepřiliš přesvědčivě vedení oblasti i SFRJ, že se jedná o vojenské cvičení. Mamulovo líčení, je-li pravdivé, jen dokládá skutečnost, že JLA byla „státem ve státě“ a v době těsně po Titově smrti jen těžce ovladatelným kolosem. Nešlo sice zřejmě o pokus o puč, pro vedoucí jugoslávské politiky byla však tato akce bezesporu signálem, že by k němu v případě nepříznivého vývoje situace mohlo dojít!

¹⁶ Tato číslo jsou navíc zcela jistě nepřesná, neboť mnoho zraněných buďto nevyhledalo lékařskou pomoc, nebo o ně pečovali lékaři bez toho, aby zraněné přihlašovali. Novináři von Kohlová a Libal ve své práci uvádějí, že na podzim 1981 se museli albánské lékaři z Kosova zpovídat na ministerstvu zdravotnictví a byl na ně činěn nátlak, aby přiznali další ošetřované, neboť se armádním specialistům zdál počet zraněných malý! Albánské lékaři při rozhovoru s těmito novináři dávali uznání svým srbským kolegům, kteří jim měli nezištně pomáhat a „nic nevyzradit“.

¹⁷ O mohutnosti represe, která nastoupila po nepokojích v roce 1981 na Kosovu, svědčí i údaje nezávislé komise Sdružení pro jugoslávskou demokratickou iniciativu, jedna z těch liberálních a antinacionalistických organizací,

Mišović ve své často citované publikaci hovoří o tom, že mezi odsouzenými bylo 1 000 intelektuálů různého zaměření, 184 studentů a 88 středoškolských studentů. Věk 452 z nich se pohyboval v rozmezí 18–30 let. Jiné údaje se zmiňují o „1 200 osobách odsouzených k dlouholetým trestům vězení a 3 000 osobách, které byly odsouzeny na tři měsíce“.

Pozoruhodná byla v souvislosti se soudními procesy petice, kterou iniciovala skupina bělehradských studentů, k níž se připojily i několik jejich kolegů ze Záhřebu a Lublaně. V materiálech ÚV SKS se zdůrazňuje, že ji podepsala „více než stovka signatářů“, přesný počet v současnosti nelze zjistit. V petici studenti protestovali proti vysokým trestům vyměřeným účastníkům demonstrací ze studentských řad a požadovali přezkoumání praxe kosovských soudů. Komise pro vztahy mezi národnostmi při ÚV SKS „pozvala“ 17 signatářů petice k diskusi o jejich požadavcích. K rozhovorům nakonec přišlo 10 studentů, kteří funkcionářům zdůrazňovali drastičnost trestů udělených demonstrantům vzhledem k tomu, že se jednalo o mladé lidi ve věku jen o málo vyšším než 18 let. Zároveň vyjádřili přesvědčení, že se šlo pouze o „obětní beránky a drobné ryby“ zatímco praví viníci stíhání unikli. Jmenovali konkrétně „soudruhy Bakalliho a Nimaniho“.¹⁸ Signatáři také před komisí odvážně poukazovali na to, že soudy byly pod tlakem a soudily tak, jak to vyžadovala politická vůle, a co víc, tvrdili, že hesla, jež studenti provolávali a nosili na transparentech, jsou výrazem jejich politického smýšlení, jež nelze kriminalizovat. Symptomatické pro tehdejší jugoslávskou skutečnost bylo, že komise původnost studentské akce zpochybnila s tím, že se jejich interpretace opírá o „známé zdroje psaní peticí ohledně verbálního deliktu, s nimiž se komunisté museli vyrovnávat již v roce 1980, a že text petice vychází od stejných politických sil, které sepsaly již petici v minulém roce“. V říjnu 1980 totiž 36 bělehradských disidentů poslalo otevřený dopis prezidiu SFRJ, v němž požadovalo amnestii pro ty, kteří si ještě odpykávali tresty kvůli tzv. verbálnímu deliktu. V petici z prosince 1980 pak požadovalo 102 bělehradských intelektuálů abolicí článku 133 jugoslávského trestního zákona, jež postihoval „lživé a pokřivené traktování jugoslávské skutečnosti se záměrem poškodit zemi“ atd. Komise tak označila studentskou petici za zmanipulovanou ze strany bělehradských protirežimních intelektuálů a celou věc založila ad acta, aniž by se jejím obsahem – a tedy přehodnocením trestů – jakkoli zabývala!

Na skutečnost, že přílišná represe, jíž byli vystaveni účastníci demonstrací, rozhodně nepřispěje k řešení problému, upozorňoval i přední charvátský komunista Stipe Šušteršič, s tím, že politika, která příliš mnoho lidí prohlašuje za

kteřá se pokoušela na konci 80. let zachránit Jugoslávii před krvavým rozpadem (zkratka UJDI), vypracované v roce 1990, podle nichž od roku 1981 do roku 1988 připadlo na trestný čin nepřátelské propagandy na Kosovo 58 % případů z celé SFRJ, na trestný čin nepřátelského sdružování pak dokonce 82 % případů, což bylo v prvním případě devětkrát více než celojugoslávský průměr (a třicetkrát více než v užším Srbsku), přičemž ve většině případů se jednalo o dlouholeté tresty. Jeden z vůdců demonstrací, Hydajet Hyseni, odsouzený na 15 let vězení (byl propuštěn v roce 1992) svědčí o tom, že albánští političtí vězni byli ve vězení vystavováni nelidskému zacházení.

¹⁸ Bakalli i Nimani ovšem ze stranického hlediska potrestání byli – byli vyloučeni z ÚV a museli opustit i další funkce, které zastávali.

zrádce, může dovést k tomu, že se z nich stanou národní hrdinové. Šuvar upozorňoval i na skutečnost, že „*i ostatní jugoslávské národy, nejenom Albánci, mají své nacionalismy*“. Kosovské represe kupodivu velice tvrdě odsoudila také skupina nerezimních srbských intelektuálů v čele s Dobricou Ćosićem, která poukazovala na to, že šlo o politické procesy.

V rámci „normalizačních procesů“ pochopitelně následovaly čistky v politickém establishmentu kosovských komunistů, byť k nim nedošlo hned. Vysoce postavení kosovskoalbáňští politici totiž prakticky bez výjimek demonstrace odsoudili. Postupně však rostl tlak na potrestání některých funkcionářů, zejména když se stále více poukazovalo na předcházející „chyby“ oblastního vedení. Šestého srpna tak byl odvolán předseda kosovských komunistů Mahmut Bakalli,¹⁹ jehož vystřídal osvědčený partyzánský kádr Velli Deva, který v této funkci působil již v letech 1965–1971. O den dříve pozbyl svůj úřad předseda prezidia Kosova Xhavit Nimani, signatář bujanské konference. Vystřídal jej další z předválečných kosovských komunistů Ali Shukriu. Nimani ovšem ještě i poté nějakou dobu zůstal dokonce členem ÚV SKS a ze strany vyloučen nebyl. Na funkci předsedy kosovského parlamentu rezignoval také Dušan Ristić, úzce spojený s politickou garniturou Mahmuta Bakalliho, a jako takový neoblíbený u radikálnějších srbských politiků. Vedle těchto nejvýznamnějších postav kosovské politické a stranické scény byli nejprve z OV SKK a poté z ÚV SKS vyloučeni také bývalý ředitel prištinského rozhlasu a televize Shaban Hiseni, jemuž příliš nepomohlo, že při návštěvě albánského folklórního souboru v Dečanech nechal z jeviště odstranit politické heslo „*Tito – naše minulost, současnost a budoucnost*“;²⁰ dalším prominentním potrestaným byl Gazmend Zajmi, bývalý rektor Univerzity v Prištině. Při kádrových změnách pak byl také snížen počet členů předsednictva OV KSK z 19 na 13.²¹ Sesazení z vedoucích míst však až na výjimky neznameno automatické vyloučení z komunistické strany a tedy naprostou diskvalifikaci pro jakoukoli další činnost. Sám Mahmut Bakalli byl ze strany vyloučen až v roce 1983, byť žil v politické izolaci. K jeho vyloučení ze strany nakonec nemohlo být jako záminka použito obvinění z podporování kontrarevoluce, což by u Bakalliho, přesvědčeného komunisty, bylo nemožné dokázat, ale křivé nařčení z pytláctví. Jeden z ideových vůdců albánského nacionalismu Rexhep Qosja byl ze strany vyloučen dokonce až v roce 1988, po vlně tehdejších listopadových demonstrací.

Na zajímavé konotace stranické výměny upozorňoval v té době analytik Rádia Svobodná Evropa Zdenko Antić: Před rokem 1981 sice na čelných místech

¹⁹ Po jeho odstranění z vedoucích funkcí byly v SKS velké tlaky na jeho přísnější potrestání, které ale nebyly vyslyšeny. Mohl i poté svobodně vědecky pracovat.

²⁰ Noel Malcolm označuje důvod tohoto dovolání jako obskurní, ovšem z hlediska SKJ byla tato záležitost oportunistem nejhoršího rázu. Památka Tita rok po jeho smrti byla nedotknutelná a Hiseni tak navíc prokázal, že vlastní straně není loyální a je schopen ji „zapřít“, jen aby nebyli uraženi představitelé „hoxisticko-stalinistického“ režimu! Malcolmovo tvrzení tak svědčí o jeho neznalosti místních poměrů a zvyklostí.

²¹ Nově zvolené prezidium OV SKK se skládalo z 8 Albánců (předsedy Veli Devy, dále v něm byli zastoupeni Nebih Gashi, Sinan Sahiti, Xhevdet Hamza, Sinan Hasani, Ilijaz Kurtesi, Ali Sukrija a Azem Vlasi), čtyři Srbové (Predrag Čukčić, tajemník OV Petar Kostić, Ilija Vakić a Svetislav Vuković) a za Muslimy Mustafa Pljakić.

v oblastním výboru strany i ve státních funkcích působili váleční a předváleční členové SKJ z řad albánských komunistů, nejdůležitější stranické posty ovšem postupně zaujímal mladší a akademicky graduovaní funkcionáři se zkušenostmi z výuky na vysokých školách, jako byli Mahmut Bakalli, předseda vlády kosovské autonomie Bahri Oruçi či zmiňovaný již též předseda příštinského městského výboru SKK Alsan Fazliu.²² Tyto politicky „nadějně“ osobnosti byly vystřídány „starou gardou“ válečných veteránů, odborových předáků či ekonomických manažerů, jako byli Ilija Vakić, dlouholetý prezident federální obchodní komory, Svetislav Vukić, člen vedení jugoslávských odborů, či další významný odborář slovansko-muslimského původu, Mustafa Plajkić. Nejvýraznější postavou kosovské normalizace byl ale bezesporu Ali Shukriu. Tvrdý komunista, jeden z organizátorů ozbrojeného odporu na Kosovu, prokurátor v procesech s kosovskými povstalci, jenž byl v dobách nástupu Mahmuta Bakallioho tlačěn spíše do ústraní. Stejně jako Shukriu byli dalšími významnými válečnými a stranickými veterány Velli Deva, Sinan Hasani,²³ Kolë Shiroka,²⁴ či Nebih Gashi.²⁵ Přesto ovšem v autonomii nevládla pouze „gerontokracie“. Velký vliv na kosovskou politickou scénu totiž získal tehdy třiatřicetiletý Azem Vllasi,²⁶ bývalý předseda Socialistického svazu mládeže a Titův protežé, který se stal v roce 1986 předsedou SK Kosova. K „neokoukané“ politické garnituře patřila také Kaqusha Jashariová,²⁷ Remzi Kolgeci²⁸ a další. Složení nově zvoleného předsednictva strany na Kosovu ukazovalo, že hlavní

²² Aslan Fazlija ovšem tlak ustál. Nebyl sice členem předsednictva OV SKK, přesto se v roce 1983 stal předsedou sněmovny národů (savezno veće) parlamentu SFRJ.

²³ Sinan Hasani (1922–2010) do strany vstoupil v roce 1942, od roku 1941 však byl zapojen do odboje. Po válce předseda Socialistického svazu pracujících Kosova (nástupce Jednotné národně osvobozené fronty, obdoba československé Národní fronty), později (1965–1967) byl ředitelem vydavatelství Rilindja. V 70. letech působil v diplomatických službách (mj. velvyslanec v Dánsku), v roce 1975 byl zvolen místopředsedou federálního parlamentu. V roce 1982 se stal předsedou OV SKK a v roce 1984 členem prezidia SFRJ. Mezi 15. květnem 1986 a 15. květnem 1987 zastával nejvyšší jugoslávskou funkci – byl předsedou Prezidia SFRJ. Hasani ovšem vynikl také jako velmi úspěšný spisovatel. V roce 1957 vydal první kosovsko-albánský román *Rrushia ka nisur me u pjek* (Hrozny začaly zráti). Celkem naspal osm románů, z nichž některé byly také zfilmovány. Po roce 1990 žil jako důchodce v Budvě. Byl považován za konzervativního komunistu. Významná pro poznávání kosovské krize je jeho v podstatě memoárová publikace *Kosovo – istine i zablude* (Kosovo – pravdy a omyly, Zagreb 1986).

²⁴ Kolë Shiroka (1922), předseda prezidia SAO Kosovo v letech 1982–1983, v letech 1984–1985 také předseda OV SKK, předtím i potom člen ÚV SKS.

²⁵ Shefqet Nebih Gashi (1927) v letech 1983–1985 předseda prezidia SAO Kosovo.

²⁶ Azem Vllasi (1948), vystudoval práva na příštinské univerzitě. V letech 1974–1978 byl předsedou Socialistického svazu mládeže Jugoslávie, poté předsedou Socialistického svazu pracujících Kosova a zároveň členem OV SKK a ÚV SKS. V roce 1989 byl na příkaz Slobodana Miloševiče zatčen, uvězněn a vyloučen z SKS. Politický proces, při němž se sám hájil, ovšem vyhrál. Pracoval poté a pracuje stále jako advokát na Kosovu. V roce 2005 se stal poradcem kosovského premiéra Bajrama Kosumiho.

²⁷ Kaqusha Jashari(ová) (1946). Po matce Černohorka, v letech 1986–1988 patřila vedle Azema Vllasiho k nejpobulárnějším vedoucím kosovským politikům, v roce 1988 byla předsedkyní OV SKK. Spolu s Vllasim byla v listopadu 1988 odvolána Slobodanem Miloševičem, protože se protivila přijetí ústavních novelizací omezujících kosovskou autonomii. V roce 1990 byla spoluzakladatelkou sociálnědemokratické strany Kosova, od roku 1999 pak její předsedkyní (v témže roce ji vystřídal Agim Ceku). Od roku 2007 byla poslankyní kosovského parlamentu, (na společné kandidátce s Demokratickou stranou Kosova).

²⁸ Remzi Kolgeci (1947), člen OV SKK, po nástupu Slobodana Miloševiče k moci považován za jeho příznivce. V letech 1988–1989, kdy se rozhodovalo o nové ústavě a omezení kosovské autonomie, byl předsedou kosovského prezidia a 7. listopadu 1988 se stal také předsedou OV SKK po odvolání Kaqushy Jashariové. Po roce 1991 se věnoval soukromému podnikání.

důraz bude v následujícím období kladen na loyaltitu, ale také na zlepšení hospodářské situace, jejíž zaostávání bylo, jak uvidíme dále, považováno za jednu z hlavních příčin albánské nespokojenosti.

Svá místa museli opustit také mnozí pedagogové prištinské univerzity, někteří pracovníci Albanologického institutu včetně jeho ředitele Rexhepa Qosji, ze škol byli vyloučeni studenti, u nichž se prokázala účast na demonstracích. Svazová policie infiltrovala koncem roku 1981 všechna kosovská města. Soudy často vynášely drastické rozsudky za vlastnění knih se sporným obsahem či dokonce pouze za špičku na cigarety s vyřezaným nápisem „*Kosovo republikou*“. Branko Horvat upozorňuje, že v následujících šesti letech bylo na Kosovu odhaleno 89 protistátních skupin a osm ilegálních organizací. Dlouholeté tresty vězením si vysloužilo dalších 1 500 osob a 4 500 lidí pak bylo potrestáno v rámci přestupkového řízení. Základní a střední školy muselo opustit 298 učitelů... Cenou za tento přístup ze strany mocenských orgánů bylo definitivní zničení možnosti na oživení vzájemného porozumění mezi Srby a Albánci.

Hodnocení demonstrací

Jugoslávští politici byli kosovskými událostmi velmi překvapeni. Svazové orgány se spoléhaly na informace, které získávaly od adekvátních kosovských mocenských struktur a z kosovských policejních zdrojů, a v nich se, kromě konstatace ekonomických problémů, nikdy nehovořilo o případném napětí či potenciální možnosti vypuknutí nepokojů.²⁹

Demonstrace byly ÚV SKJ označeny jako **kontrarevoluce**,³⁰ jako dílo kontrarevolučních sil, mající ohrožit „*základy (jugoslávské) pospolitosti – bratrství a jednotu, rovnoprávnost, ústavní pořádek*“ a socialistickou samosprávnost. Demonstrace podle tohoto hodnocení měly nacionalistické a kontrarevoluční živly vést z pozic velkoalbánského nacionalismu a iredentismu. Zároveň ovšem demonstrace podle hodnocení ÚV SKJ neměly nic společného s postoji „*většiny pracujících a občanů Kosova*“, neboť mělo jít o akci menšiny nacionalistů, kteří působí proti zájmům a bez podpory většiny Albánců.

Již tímto tvrzením nasazovali komunističtí analytici celé společnosti růžové brýle. Demonstrace, jakkoli masové, sice ještě nebyly oněmi statisíčovými shromážděními známými z dob tzv. antibyrokratické revoluce“ konce 80. let, ale jen menší část albánské společnosti s hnutím nesolidarizovala. Většina

²⁹ Např. Dejan JOVIĆ v této souvislosti cituje v knize *Jugoslavijska – država koja je odumrla. Uspon kriza i pad četvrte Jugoslavije* (s. 278) svůj rozhovor s místopředsedou prezidia SFRJ Sergejem Kraighrem z roku 1986, v němž tento slovinský politik tvrdil, že vedení země bylo kosovskými nepokoji naprosto překvapeno a konsternováno. Další slovinský člen ÚV (a pozdější reformní komunist) Jože Smole (1927–1996) se v diskusi na zasedání ÚV SKJ věnovanému demonstracím pozastavoval nad tím, že na předcházejícím plénu ÚV SKJ byla politicko-bezpečnostní situace na Kosovu označena jako vynikající!

³⁰ Mahmut Bakalli tvrdí, že s tímto označením přišel nejprve Azem Vllasi, který ovšem toto nařčení odmítá s tím, že to byl již 1. dubna 1981 postoj obou jugoslávských předsednictev – jak prezidia, tak SKJ, s nimiž poprvé seznámil veřejnost Fadil Hoxha.. Jiné zdroje uvádějí, že jako kontrarevoluci označil události poprvé Aslan Fazlija, jak jsme také ukázali výše.

kosovských albánských komunistických vůdců, bez ohledu na to, byli-li v důsledku demonstrací později odvoláni či naopak postoupili na stranickém žebříčku, ale demonstrace zřejmě upřímně odsoudila. Albánští komunisté se pokoušeli, jak jsme již částečně také viděli, zlepšovat a etatizovat postavení autonomie postupnými kroky a ústavním tlakem. Jak dalece věděli o nacionalistických excesech v kosovském vnitrozemí i o náladách mezi albánskými studenty, a ututlávali-li nacionalistické projevy před zbytkem jugoslávského vedení ve snaze neohrozit svou politiku postupného posilování autonomie, je sporné a v současnosti prakticky nezjistitelné. Demonstrace každopádně považovali za krach všeho, čeho se jim podařilo dosáhnout, a za čin, který je mimořádně politicky škodlivý pro všechny jugoslávské Albánce a jejich emancipační snahy.

Mnozí analytici v současnosti považují kosovské nepokoje v roce 1981 za počátek konce Jugoslávie. Ovšem tyto nepokoje nelze chápat bez ohledu na dobový rámec a kontext – byly pouze jednou z událostí, které se v té době v Jugoslávii odehrávaly, a pouze z historické perspektivy získaly takovýto význam.

Nepokoje jsou také označovány jako první skutečný projev albánského nacionalismu, přičemž se opomíjejí druhé faktory, především faktor sociální. Nepokoje se skutečně změnily v demonstrace nacionalismu a separatismu, v jejich počátku však stála sociální nespokojenost studentů se svým postavením. Zcela pominout nelze ani ideologické momenty, resp. inspiraci jiným modelem socialismu, než byl jugoslávský samosprávný (nestátní) socialismus. Podle Dejana Joviće byli mnozí studenti a kosovští intelektuálové „nakaženi“ vizí egalitarismu a státního socialismu, jak ji v sousedství rozpracovával Enver Hoxha. I Azem Vllasi při hodnocení kosovských událostí v roce 1981 přikládal albánské propagandě, která „*prezentovala tamější situaci jako ráj s plnou rovnoprávností, stoprocentní zaměstnaností a sociálním zabezpečením*“, mimořádný význam. Albánský radiální egalitarismus totiž odbourával ty dimenze pocitů nespravedlnosti a nerovnosti s ostatními, které se mezi kosovskými Albánci již dlouho šířily. Z ekonomického hlediska mohl být odpovědí na zvětšování rozdílů mezi kosovskými Albánci a zbytkem Jugoslávie, neboť propagoval absolutní rovnost (v chudobě, pochopitelně). Z hlediska politického byl radikální egalitarismus základem myšlenky o kosovské republice. Albánská egalitářská rétorika byla pro mnohé i řešením problému národnostní nerovnosti.³¹ Kosovské demonstrace, nahlížené z tohoto úhlu pohledu, by pak nebyly ani kontrarevoluční, ani antisocialistické, jak o nich prohlašovalo jugoslávské vedení, ale naopak revoluční a fundamentalisticky socialistické, neboť by se zakládaly na

³¹ Nelze přitom říci, že by si jugoslávské komunistické vedení nebylo této situace vědomo. Na to, že nesnižující se problémy v kosovském hospodářství a z nich vyplývající pomalý růst mezd a životního standardu a kulturní úroveň vůbec mohou vyvolávat a vyvolávaly pocity o nerovnoprávných vztazích a privilegovaném postavení jedněch vůči druhým (počínaje republikami a konče pocity nerovnoprávnosti nekvalifikovaného dělníka vůči kvalifikovanému), a mohou způsobovat resentimentní nacionalistické nálady, upozorňoval již materiál z dubnu 1968! Tehdy se ovšem ještě domnívali, že smysluplné využívání prostředků z Fondu federace rozdílů brzy zmenší

požadavcích návratu k revolučním ideálům marxismu-leninismu, které právě díky panující nerovnosti považovali mnozí za zrazené. Vůdčí podzemní organizace albánské revolty na Kosovu inspirovány extrémně levicovými a spíše leninskými než marxistickými myšlenkami rozhodně byly. Liberální hodnoty na Kosovu byly tehdy, podobně jako v současnosti, nevýznamné. V hoxhistické interpretaci navíc, jak jsme již na jiném místě upozornili, šly komunismus a nacionalismus ruku v ruce.

Jako zdroj „nacionalistické euforie“ označil „politiku Albánie“ na společném krizovém zasedání Prezídia SFRJ a Federální rady na ochranu ústavního pořádku 29. dubna 1981 také makedonský člen jugoslávského prezidia (a předtím první „potitovský“ jugoslávský prezident) Lazar Koliševski (1914–2000).³² Na druhé straně, podle jednoho z předních propagátorů kosovské samostatnosti, spisovatele a filosofa Rexhepa Qosji, byly demonstrace „*velikou událostí v historii Albánců na Kosovu a v Jugoslávii vůbec*“ neboť v nich „*poprvé po druhé světové válce Albánci v Jugoslávii společně a jednohlasně vyjádřili svůj požadavek po republice, tedy po svém státu*“.³³ Demonstrace tak každopádně ukázaly, že kosovská otázka není ústavou z roku 1974 ani zdaleka vyřešena.

³² Koliševski, jenž byl znám tím, že vždy říkal, co si myslí, a to i J. Brozu Titovi, pro což nepatřil k jeho oblíbencům (viz např. KRAŽAVAC, Savo: *Bravar nije voleo zlato*. NIN [Beograd] č. 2582, 13. června 2000), ovšem jako jeden z hlavních důvodů uvedl také „*vytvoření mamutí univerzity, která na 178 000 zaměstnaných (myšleno mimo soukromé zemědělství a řemesla – pozn. V. Š.) vychovává 51 000 studentů*“ a je tak potenciálním ohniskem nacionalismu. Viz *Jugoslavija 1918–1988*, s. 1267.

³³ R. Qosja v rozhovoru v PETROVIĆ, M.: *Pitao sam Albance šta žele a oni su rekli: Republiku... ako može*. Beograd 1996, s. 100.